

Võrumaa savi- ja tellisetööstused

Eero Kotli

TÖÖSTUSTE JA SAVILEIUKOHTADE AJALUGU

Tellise- ja savitööstus oli väga oluline ning laialt levinud tegevusala nii mõisate kui ka hiljem talupidajate ja ettevõtjate hulgas, kuid seni puudub praeguse Võrumaa endistest tellisetööstustest üksikasjalikum ülevaade. Eelmisel aastal ilmus Põlvamaa ajalehes Koit siinkirjutaja sulest pikem ülevaade praeguse maakonna, kunagise Vana-Võrumaa piiridesse jäänud tellisetööstustest, millega autor soovis täpsustada ja täiendada nimetatud andmevara. Loodetavasti saab käesoleva kirjutise ajendusel uut teavet ka Võrumaa elanikelt.

Telliste põletamine algas Eestis juba 13. sajandil. 16. sajandi lõpust on teada telliselööve Tartu ümbruses. 1860. aastate lõpul oli kogu Eestis peale 230-240 tellisetööstust (kogutoodanguga kümme-15 miljonit kivi aastas). Järk-järgult nende arv küll vähenes, kuid tootlikkuss tõesis (enne Esimest maailmasõda oli Eesti alal 150 tellisetööstust, mille kogutoodang ulatus 30 miljoni kivini).

Tellisepõletamiseks sobivate savide leidumine viis selleni, et 19.

sajandi keskel oli telliselööv kõige tihedamalt just Kagu-Eestis. 1854. aasta Võrumaalt on teada 45 tõnki, hiljem nende arv vähenes – 1892. aastaks oli neid järele veel 27, 1909. aastaks aga üksnes 19. Algselt mõisnikele kuulunud kivilöövide kõrval ja järele läks tellisetöötmine üha enam talupidajate ja eestis soost ettevõtjate valdusse.

Tellise- ja savitööstuse arv langes kogu Eestis pärast Esimest maailmasõda. 1924. aasta tööstusstatistika andmetel oli tellisetöötmissi kokku 95, neist üle poole – 52 – olid väiketööstused, s.t ühe kuni nelja töölisega mehhaniseeritud ettevõtteid. 1939. aastaks oli Eestis kokku 75 püsivalt tegutsevat tellisetehast, mille toodang ulatus ligi 48 miljoni kivini.

Eesti Vabariik püüdis igati toetada tellisetööstuste arengut, soodustades kivist tulekindlate hoonete ehitamist. Eriti propageeriti telliste kasutamist ehitusmaterjalina talupidajate seas, kes seni eelistasid ehituseks valdavalt puitu. 1930. aastate riigi tööstuspoliitika üheks suunaks oli väärtuslikku puitu ekspordiks hoida, et riigile valuutata teenida, mistõttu soovitati kütteks rohkem turvast kasutada. Võeti suund kohalike maavarade senisest paremale ärakasutamisele, ehitati suuremaid ja moodats siseseadetega (tellise) tehaseid, samuti pöörati lähedalu ehitus- ja keraamikakool (hilisem Petseri tööstuskool) ning mõne aastaga ehitati riigi omandusse moodsad tellisetehased Ase-

SAVILEIUKOHAD

Savileiukohad, mida ei saa veel seostada tööstustega, asusid mitmel pool Võrumaal:

- **Jakobi.** Kuldre külanõukogu, Antsla rajooni savileiukoht, mille baasil K. Marksi nimeline kolhoos plaanis tellisetööstuse asutamist.
- **Rammuka.** Pugola külanõukogu, Misso vald. Saviaugud asusid Julguse kolhoosi maadel. Kohalikud elanikud olid mitmesugusteks otstarveteks sealt savi võtnud.
- **Toku.** Savileiukoht Tiksi ja Toku külade lähedal, mille baasil J. Stalini nimeline kolhoos plaanis tellisetööstuse rajamist.
- **Tuderna.** Saviauk Piusa jõe oru kalda jalamil (Tuderna peatuskohast umbes kaks kilomeetrit lõunasse) paljastus kolme meetri ulatuses punane viiruline savi.
- **Võlsi.** Sealt viidi Tallinna ehituskeraamika tehasesse väga punaseks põlevat savi fassaaditelliste tootmiseks. Võimalik, et see oli varemgi Juba tööstuses kasutatud savi.

ris ja Sindi-Lodjal.

Enne Esimest maailmasõda rajatud tellisetööstustest oli Võru linnas Vilhelm Spohrile kuulunud, Nõõrimaal asunud tööstus, Võruki rajamist alustas Valter Kuus 1939. aastal. Ühtekokku andis 1939. aastal Võru maakonnas toodangut 18 tellisetööstust. Endise Petseri maakonna (Setumaa) piirides jäävate, nüüd aga Võru- ja Põlvamaale kuuluvate külade tellise- ja savitööstusi on põhjalikumalt käsitlenud Elvi Nassar viiendas „Setumaa kogumikus“. Uurimisega tulevad välja huvitavad seosed kodukandi inimeste ja tööstuste vahel, näiteks ühe pere võrd. Põhja-Saksamaa juurtega Eggertid, olid tegevad ajaloolise Võrumaa mitmetes tööstustes kokku vähemalt nelja-viie mehega.

Pärast Teist maailmasõda asendati väikesed tootmised järk-järgult suurematega, mis ajapikku aga suleti. Tänapäeval võib tööstuslikult ja (ehitus)keraamika kasutatavaid kohalikke savivõid lugeda vaid mõned. Keraami-

kat õpetatakse Eesti kunstiakadeemias ja nii Kuressaare kui ka Olustvere ametikoolis.

Praktilised tellisetegemise oskused on säilinud veel vaid Aseri tehases Ida-Virumaal ning Lembit Lutsu entusiasmil põhinenud Misso savitööstuses siinsamas Võrumaal.

Kui teil on mälestusi tellise- ja savitööstustest, andke teada!

Savi-, tellise-, lööv- jne tüvelised koha- ja talunimed, ka murdelised, võivad tihti viidata seosele savivõtmise ja/või tellisepõletamisega. Võrumaa inimeste tellise- ja savitööstuste alased mälestused ning mälestuste mälestused, samuti täiendused antud artiklis savi- ja tellisetööstuste nimekirja, on väga oodatud. Möistagi on eriti teretulnud teemakohaste fotode koostamine võimaldamine. Kirjalikult saab teavitada Võrumaa Teataja toimetuse aadressil, e-postiaadressil eero@koti.ee või tavapostiga Võru 14/10, 10140 Tallinn. Suulisel telefonil 501 6464.

Salasuitsuga vahele jäänud mehed said tingimisi karistuse

Inno Tähismaa

KOHTUOTSUS ➤ Aasta algul Meremäe vallas Kiislova külas salasuureid üle piiri toimetamisega vahele jäänud mehed said neljapäeval Põlva kohtumajas mõistetud otsusega kokkuleppemenetluses tingimisi karistused.

Salakaubaveos süüdi mõistetud Aleksei Ilinov (24), Ruslan Gargulja (28) ja Paavel Liit (22), Juri Leškin (20), Juri Dumbrovski (23) ning German Veselov (20) said kahe aasta ja kahe kuu kuni kahe aasta ja kaheksa kuu pikkused tingimisi vangistused kahe ja poolekuni kolmeaastase katseajaga. Kõik süüdistatavad viibisid aga selle aasta jaanuari lõpust neljapäevani vahi all, mistõttu on neil mõistetud karistuse reaalselt ära kantud ligi neli kuud. Menetluskulude na tuleb süüdistatavatel tasuda 1510–1740 eurot.

Juhtumi uurimisega tegelesid Lõuna prefektuur ning maksu- ja tolliamet. Lõuna ringkonnaprokuratuuri prokurör Margus Lellep ütles asja kohta, et kokku leiti 21 sigaretikasti, kus oli 210 000 Eesti maksumärkidega sigaretti. Lisaks sellele selgitasid uurijad välja, et kolm meest on seotud ka riigipiiri ebaseadusliku ületamisega ööl vastu 24. jaanuari Võrumaal Meremäe vallas Kiislova külas, kui mehed ületasid ebaseaduslikult Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni vahelise ajutise kontrolljoone, suunaga Eesti Vabariigist Venemaa Föderatsiooni ning tagasi.

Süüdistuse järgi võtsid mehed Eesti-Vene piiril tuvastamata isikutelt vastu tubakatooteid ja toimetasid need edasi Põlvamaale Värksa valda Mäasovitsa külla.

Süüdistatavatest viis on Pihkva oblasti elanikud. Eestiga seob neid üksnes asjaolu, et neil on toetelkodakondsus – nii Eesti kui ka Venemaa oma. Üks süüdistatav on Eesti kodanik, kuid ka tema elas viimased kuud enne kinnipidamist Pihkva oblastis.

Toetelkodakondsust ära kasutades saavad isikud viisavabalt ületada Eesti-Vene ajutist kontrolljoont. „Mehed sisenesid täiesti legaalselt Koidula piiripunkti kaudu Eesti Vabariiki, seejärel aitasid üle niinimetatud rohelise piiri salakaupa toimetada ja oleks pärast Eestist seaduslikult lahkunud“, seletas prokurör.

Lõuna prefektuuri piirivalvebiroo juhi Tamar Tamme sõnul on viimaste aastate jooksul salakaubaveo juhtumid ja avastatud salasuureid kogused vähenenud, kuna selline äri on raskemaks läinud. Sedalaadi kuritegevust on pärssinud aina karmim kohtupraktika, hea koostöö maksu- ja tolliametiga ning kohaliku elaniku, kes teatavad piirivalvuritele oma kodukandis märgatud kahtlastest vahejuhtumitest.

Aasta algul Meremäe vallast metsa vahelt leitud salasuureid. Fotod: POLITSEI- JA PIIRIVALVEAMET

ENDISI TÖÖSTUSI PRAEGUSEL VÕRUMAAL:

➤ **Alaküla.** 1950. aastatel asus see väiksem, mitetöötav ja ebaselge asukohaga tööstus Antsla rajoonis, Antslas umbes 25 km kaugusel.

➤ **Haidakul** oli väike savitööstus. Teadaolevalt oli pärast sõda seal Võru ehituskontori tellisetehas, mis oli tootnud häid telliseid.

➤ **Husari.** Eha ja Otto Nassar meenutasid: Rõuge mees Valter Möldre ostnud siseminister Richard Veermaalt maad ja rajanud tööstuse 1930. aastate teisel poolel. Nõukogude ajal oli tööstuse juhatajaks Jüri Ago. 1954. aastal toimus tööstuses tulekahju ja peatselt tootmine lõpetati. Valter Möldre lapsed Tõnu ja Marju elasid pärast sõda Tartus.

➤ **Juba** mõisast välja kasvanud tellisetööstust kasutas 1922. aastal J. Klausson. Alates 1925. aastast H. Kabul, 1938. aastast Leena Kabul.

➤ **Koidu** talu savi- ja tellisetööstus Misso vallas, mille omanik oli Aleksander Sokk, tegutses aastatel 1934–1939.

➤ **Krabli** asunud tellisetööstuse omanikuks oli Saksniidu talu peremees Karl Rebane. Nõukogude ajal oli see nii Eesti NSV Töenduslike Kooperatiivide Nõukogu alluvuses kui ka artelli Ühistöö valduses. Tollane hinnang tellistele oli, et toodetavad kivid on parimad rajoonis.

➤ **Kubija** tööstuse tootmisvõimsusks 1940. aastal oli 100 000 tellist.

➤ **Kurenurmel** oli väike savitööstus juba Vaabina mõisa ajast. Telliskivitehase pidajaks oli 1925. aastal mõisaagene tööstuse juhataja A. Viljaminov, eestistatuna Viljaste. Aastal 1934–1937 oli omanikuks juba A. Anton ja hiljem, aastal 1938–1939 A. Silm. Viimase omaniku ajal toodeti tehases ahjupotte.

➤ **Kõrgessaare** lähedal paiknes 1880. aastal tegutsenud alustanud Hindrik Jõgeva tööstus, mille tellistest olevat ehitatud Võru piiritusevabrik.

➤ **Kärgula** mõisal oli tellisetööstus.

➤ **Küllatova.** Taanlane Johan Clausen rajas

1932. aastal kaasaegse šamotsavi ja -telliste tööstuse.

➤ **Munamäe.** Tõenäoliselt juba Eesti Vabariigi ajal tegutsenud alustanud tööstus, mis 1950. aastal allus Eesti NSV Töenduslike Kooperatiivide Nõukogule.

➤ **Mäe-Vagula.** Tööstuse omanikuks oli Bernhard Zirke, see asus Kabulite küllal Juba tööstuse (vt eespool) vahetus naabruses.

➤ **Pugestu.** Tellisetehasel oli 1920–1930. aastatel mitu omanikut: aastal 1927–1930 Fritz Johani p. Eggert ja aastal 1936–1937 Nikolai Beick. Pärast sõda läks see tehas põllumajandusartelli Jüriöö valdusse.

➤ **Püssä-Tallima.** Piirimäe talu ja tööstuse omanikuks oli Vidrik Püss. Tööstus oli kaunis suur, selle tootmisvõimsuseks hinnati 150 000 tellist aastas. Sõjajärgsetel aastatel kuulus see samuti Eesti NSV Töenduslike Kooperatiivide Nõukogu süsteemi.

➤ **Rogosi (Ruumäe).** Tööstuse rajas 1933. aastal Robert Ungro. Sellest tööstusest on Elmar Kangro kirjutanud 1975. aastal uurimuse „Viljasaare tellisetehas“.

➤ **Roobi** telliskivitööstuse aastatoodanguks hinnati enne Teist maailmasõda 100 000 tellist. Võimalik, et 1950. aastatel koostatud savileiukohtade aruandes on eksitud Roobi tööstuse geograafiliste koordinaatidega, sest toepärane asukoht kaardil on hoopis Uue-Saaluse (vt edaspidi) Ööbiku talu lähedal.

➤ **Sõmerpalu** mõisal oli tellisetööstus. Aastatel 1925–1930 kuulus see põllutööstusteeringuile.

➤ **Sänna** mõisa tööstus oli riigistatud ja kuulus 1922. aastal samuti põllutööstusteeringuile.

➤ **Tiitsa** (Mõniste vald) tööstuse oli 1923. aastal rajanud J. Lindenberg (eestistatult: Juhan Jaani p. Lindpere). Sõjajärgsetel aastatel oli see tuntud kui Eesti NSV Töenduslike Kooperatiivide Nõukogude alluvuses tegutsenud artelli Ühistöö tellisetööstus.

➤ **Tsiämäe.** Teadaolevalt oli seal pärast sõda Võrukivi filiaal.

➤ **Tsooru** ehk saksakeelse nimega Fierenhofi mõisa tööstus, mille märgistatud tellistest on ehitatud muuhulgas enam kui sajandivanused Lepistu kool ja vallamaja. Hilisematest tööstuse omanikest on teada G. Narusk (1922) ja G. Hersov (1925–1930). Nõukogude ajal oli see artelli Ühistöö tellisetööstus, kus hilisemal ajal toodeti peenemat keraamikat, näiteks lillepotte.

➤ **Uue-Saaluse** telliskivitööstuse tootmisvõimsuseks oli 1940. aastal hinnanguliselt 100 000 tellist.

➤ **Vana-Saaluse** Savisaarel asuva tehase omanik oli Frits Riips aastal 1915–1930.

➤ **Vastseliina** rajoonis oli teadaolevalt olnud üks tööstus, mis kuulus 1950. aastatel kolhoosile. Asukoht pole täpselt teada – Lükandi (Liikandi) talu, Lükerti?

➤ **Viitka** Savihoovi Vastseliina vallas. 1935. aastal tegutses seal Aleksander Pilt.

➤ **Viitina.** Sõjajärgsetel aastatel tehas veel töötas, alludes Eesti NSV Töenduslike Kooperatiivide Nõukogule.

➤ **Vungi/Kriiva** (Luha). Algselt kuulus tellisetööstus Nikolai Vungile, nõukogude ajal tegutses Vastseliina rajooni tööstuskombinaadi alluvuses. 1953. aastal toodeti seal 800 000 tellist, 180 000 katusekivi, 45 000 ahjupotti, lisaks kausse ja muud. 2011. aastal uuris endist tööstusküla gümnaasiumiõpilane Anna-Liisa Padosepp.

➤ **Võru.** Vilhelm Spohrile kuulunud tellisetehas koos laualõikusega asus Nõõrimaal (Kasarmu tn 5). See tegutses aastal 1912–1930.

➤ **Valter Kuus** alustas 1939. aastal uue, Võrukivi tehase rajamist.

➤ **Väimela** mõisa ajal asutatud tööstus kuulus 1922. aastal Võru maakonnavalitsusele. Selle omanikeks said Aleksander ja Johan Timmer ning tegevust jätkati 1930. aastate lõpuni.